

JAVÍTHATATLAN RACIONALISTA, GYŰJTŐSZENVEDÉLLEL

Margócsy István: *Színes tinták*

Évtizeddel ezelőtt nagyvonalú gesztussal kezdett bele a Kalligram Kiadó a mai magyar kultúra meghatározó szerzői — Kende Péter, Kis János, Kornai János, Margócsy István, Szegedy-Maszácz Mihály — életműsorozatának a kiadásába. A picacon közvetlenül talán nem hoz hasznot a befektetésük, de megtérül a kiadó szellemi presztízsének növekedésében. Az a néhány ezer ember, aki figyelemmel kíséri e kis kultúra sorsát, egy pillanatra úgy érezhette, hogy az intézményei értelmesen működnek. Margócsy az egyik legjelentősebb magyar kritikus, s az egyik legkiválóbb irodalomtörténész a magyar 19. századnak. A *Színes tinták* — sorozatának negyedik darabja — életművének főként az utóbbi részét mutatja be, noha a gyűjtemény tartalmaz néhány 20. százados tanulmányt is (Esterházyról, Krúdyról, Móriczról). A kötetben *A szegénység a magyar irodalomban* című áttekintő írásmű tanúskodik talán a leginkább a szerző rendkívüli jártasságáról az utóbbi kétszázötven év magyar irodalmában. S ez a jártasság nem csupán a kanonikus művek ismeretére terjed ki; seregnyi alkotást idéz, kivonatol a könyvében, amelyek a 19. századdal foglalkozó szakemberek többsége számára sem ismertek: sosem hallott reformkori eposzok, a század második felében írt női regények, a Petőfi-mártírológia elsüllyedt darabjai merülnek fel negyed-, féloldalsnyi terjedelemben a múltból a szerző munkáiban.

Egyetemista koromban, a nyolcvanas években, magyar szakos hallgatóknak gyakran emlegették az ironikus mondást, miszerint az irodalomtörténész az az ember, aki elolvassa (és beszámol róla, hogy elolvasta) a többi olvasó által kézbe sosem vett könyveket és kéziratokat — a többiek helyett olvas. Margócsy eszerint igazi irodalomtörténész, mások által hallomásból sem ismert alkotások ismerője, méghozzá, úgy tűnik, gyűjtőszenveldélyl megáldott ismerője. Némely tanulmánya szinte — saját szavával élve — „irodalomtörténeti furcsaságok tárháza”; egyik legkedveltebb szerkesztési eljárása pedig a lajstromozás. Összegyűjti a szenvedő-megváltó íróról szóló kultikus közhelyeket Jókai regényeiből, a „nőket” lekezelő kulturális ítéleteket férfikritikusok cikkeiből, a szerelmi viszonyok fajtáit Krúdy *Napraforgójából*, valamiféle Wunderkammert hozva létre mindegyik esetben. Leginkább kultusz történeti tanulmányai mutatják meg, hogy szerzőnk javíthatatlan racionalista, aki némi szarkazmussal idézi és magyarázza a kultikus megszólalásokat. Talán ő írta az elmúlt negyven évben (mióta a kutatási

ágazat létezik) a legszórakoztatóbb, s egyben leginkább maliciózus tanulmányokat az irodalmi kultuszokról. Az irodalomtudomány nyilván komoly dolog; Margócsy kezén azonban játékos is, mint *Petőfi Barguzinban* című remek előadásparódiája igazolja.

A *Színes tinták* kultusz történeti írásai nyilvánvaló módon, a műértelmezési kifejtetlenség foglalkoztatással a kultikus hozzáállás le-, a kritikai viszonyulás felértékelése mellett. Írásainak belső feszültsége olykor abból származik, hogy szerzőjük keresi az esztétikai önelvűség megnyilvánulását az elé kerülő szövegekben, ám a 18–19. századi magyar irodalomban csak ritkán lelheti fel. Az akkori művek többsége a nemzetideológia, a patriarkális népszemlélet, a férfiuralmi ideológia, az irodalmi mártírológia hordozója — ez derül ki Margócsy tanulmányaiból. A kép, amely a 19. századi irodalom egészéről kirajzolódik, nem éppen hízelgő. Miközben a szerző nagyrebecsüléssel nyilatkozik Petőfi vagy Jókai írói képességeiről, leleplezi műveik ideológiáit. Mintha arra törekedne, hogy nagyszabásúként mutassa be elismert életművüket, ugyanakkor mítosz talánítása is őket. E munkája talán az *Eppur si muove* (*És mégis mozog a föld*) című Jókai-regény elemzésében ér a csúcra, amely páratlanul világos bemutatása a 19. század irodalomvallásának. A dolgozat példája annak is, hogyan érvényesülhet a kultusz-kutató municiója fikciós alkotások értelmezésekor. A Jókai-regény kritikai kiadását egykor Margócsy István szülei rendezték sajtó alá. Eltelt néhány évtized, s fiuk megírta a mű eddigi legjobb interpretációját.

Különös módon ez a 19. százados irodalomtörténész mintha azt szeretné, hogy a saját jelenében minél kevesebb legyen a 19. századból — legalábbis az ideológiáiból. A kötet több szövegében is elemzi a magyar nyelv mint nemzetmentő erő 18. század végi, 19. századi elképzelését, megmutatván kétarcúságát: az egynyelvűség révén a kultúra beszűküléséhez vezetett, ugyanakkor óriási felhajtóerőnek bizonyult száz éven át a magyar irodalom számára. Vajon járhat-e a hasonlóan mérlegelő értékelés a kötetben szóba kerülő többi 19. századi ideológiának: az úri népszemléletnek, amelyről a remek Eötvös Károly esszé szól, vagy a férfiuralom ideológiáinak, amelyeket nőírók fikciós alkotásaiban is feltár *A lemondás regényei* című kiváló tanulmány? Margócsy egyszerre mutatja meg olvasóinak a séma működését és a sokféleséget az irodalmi kultuszokban, a nemzetideológia vagy a női igazodás ideológiája irodalmi termékeiben: minden alkotásban rábukkanhatunk a kultikus, ideologikus sémákra, ám a művek mégis különböznek egymástól. Az elemző ideológiakritikai céljai esztétikai (az

egyedi teljesítményre figyelő) célokkal fonódnak össze.

Vélhetően az esztétikai autonómia nyomainak keresése vezeti olykor a szerzőt a „modernné olvasás” eljárásaihoz. „Nem lehetséges-e — kérdezi egyik Arany-tanulmányában —, hogy a sok félbemaradt mű [ti. Arany életművében] azzal (is) magyarázható, hogy az irodalom modern »elidegenedésének« jelensége már Magyarországon is jelen volt, csak éppen az irodalom demiurgoszi hatására bázírozó nemzetpolitika ezt nem engedte érzékelni...?” Az elmúlt száz év sok értelmezője igyekezett modern költőt (vagy, mint Margócsy is, gátolt modern költőt) látni Arany Jánosban, olyan leírást adva róla, amelyet ő maga valószínűleg nem fogadott volna el. Az irodalomtörténészek általában kevéssé törődnek azzal, hogy a munkájuk hasznosulhat-e a kortárs irodalom közegében. Margócsy a kivételek közé tartozik: Arany-cikke is mutatja, milyen fontosnak tartaná az egymástól messze távolodott két szellemi terület kommunikációját. S ezen a nehézségen, be kell látni, a „modernné olvasás” eljárásai inkább tudnak segíteni, mint a művek történeti ’régészete’.

Hasonló késztetésből — a hagyomány holt súlyától akarván megszabadítani a gondolkodást — láthatott neki szerzőnk Arany epikai hitel-konceptiója revíziójának is (százhetven évvel a kifejtése után) a költőről szóló másik tanulmányában, azt feltételezve, hogy e koncepció meghatározta a 19. század második felének magyar epikáját és értelmezéstörténetét. Szerintem az epikai hitel teóriájának a hatása a hazai klasszika-filológiában és népköltészet-értelmezésben (legalább Marót Károlyig) inkább érvényesült, mint az epika egészének alakulástörténetében. A költő koncepciója nem az összes akkor ismert epikai műfajra vonatkozott, csupán az eposzra (hosszabb-rövidebb fajtáira), s szorosan összefüggött a nézettel, amely az eposzt, ideális esetben, *szóbeli* (népköltészeti) alkotásnak tekintette. A koncepció magyarázata tehát nemigen választható el attól a szóbeliség-írásbeliség paradoxontól, amellyel eposzt *írva* Arany is szembe kellett néznie. S e tényező egyben korlátjául szolgált annak, hogy a koncepció kiterjeszthető legyen az epika szóbeliséggel, népköltészettel kapcsolatba nem hozható műfajaira.

Mit tesznek hozzá az irodalomtörténeti tudásunkhoz a *Szines tinták* írásai? Felhívjak például

a figyelmünket az egykori irodalmi kultuszok antipolitikai üzenetére (hogy a nemzet értékeit a költészetben érdemes keresni, és nem a politikában). Rávilágítanak, hogy „a magyar nyelvű irodalmiság ideológiája” támadta ugyan a latin nyelvű kultúrát a 18–19. század fordulóján, valójában azonban a latin írásbeliség modelljét követve alakította ki ön maga gyakorlatait. Felismertetik velünk, hogy a Jókai regényeiben észlelhető egyházmentes, természetes vallásosság összefüggésbe hozható a 19. század közepének racionális kalvinizmusával, a filozófus Hetényi János által hirdetett csoda-, ceremónia-, kinyilatkoztatás- és felekezetmentes kereszténységgel. Ráébresztenek, hogy „alighanem” Mikszáth Kálmán volt „az utolsó nagy képviselője” a társasági jellegű, romantika előtti (a „radikálisan egyénített műalkotásokat” elutasító) irodalomszemléletnek. Minden jó irodalomtörténeti kötet ismertetése állhatna ilyesféle eredménylistákból. Valójában azonban akárcsak a jó szépírókat, a jó irodalomtörténészeket sem csupán az állításaik miatt érdemes olvasni, hanem az észjárásuk és a hangjuk miatt is.

Margócsy Istvánnak nemcsak az ész-, de a szavajárása is egyedi. Olyan szerző, akit hosszú mondatos, felsorolásokat, kérdéssorokat görgető, régies igealakokat használó stílusáról minden olvasója gyorsan felismerhet. Akár a többi szakmabeli, ő is hivatkozik a szakirodalomra, mégis öntörvényűnek tetszik az irodalomtörténetírása. Nem a tézisei vagy írásainak a formái rendhagyók; talán egyszerűen csak azt érzékeli az olvasója, hogy igazi individualista beszél a munkáiban — kötetének egészében éppúgy, mint hitvallásszerű záró soraiban: a *Hol van a költészet hazája?* kérdésére válaszolva: „Mivelhogy nincs egyetemesen érvényes irodalmi értékrend, mivelhogy nincs eleve elrendelt közösségi és személyes identitás, a kulturális önmeghatározás is csak önmagára (és az őt közvetlenül körülvevő csoportjára) hagyatkozhatik, mind az alkotó író, mind a befogadó olvasó, mind az éppen adott olvasóközönség szempontjából: amit én megírtam, amit én elolvastam — ezek teszik ki kulturális hazám határait; ahogyan írom, ahogyan olvasom, ahogyan interpretálok a költészetet — az a költészet hazája.” (*Pesti Kalligram*, Budapest, 2020)

TAKÁTS JÓZSEF